

Párisi Levél.

Páris, 1898. máj.

(A párisi theol. társulat: Ménégóz értekezése a szent háromságról. Vallási társulatok. A nantesi edictum kihirdetésének 300 évi fordulója. Az Oratoire egyház papválasztás ügye.)

Szerkesztő Úr!

Régóta nem irtam a theol. társulatról, habár az rendszeresen megtartja üléseit és dolgozik. S ha még sem irtam gyakrabban, annak oka az volt, mert az ott olvasott és vitatott tanulmányok nem voltak általános érdekiek. A társulatnak két utóbbi ülése azonban Ménégóz értekezése alapján olyan kérdést tárgyalt, mely egyike a legfőbb fontosságú kérdéseknek. Ménégóz a háromságtanról olvasott fel.

Nem szükség, úgy hiszem, őt újra bémutatnom. Ezt megtettem akkor, mikor két munkáját ismertettem, „La theologie de l'Épître aux Hébreux“ és „Notion biblique du Miracle“ munkáit, melyek közül különösen az utóbbi sok ellenvetéssel találkozott. A háromság tanáról írt értekezését is nagyon támadták a theol. társulatban és az orthodox lapok szenvedélyes bírálatokat irtak arról. Ménégóz tanár, mint Sabatier, a symbolismusnak hive, vagy a mint ma az egyházi sajtóban használják, a *symbolo-fideisme*-nek. S éppen ez az, mit a szélső orthodoxok támadnak és gunyolnak, a symbolicus mód, melytől kedvelt dogmaikat féltik. Az orthodox háromságtant Ménégóz nem úgy tárgyalja, mint ők szeretnék. Tényleg a tudós tanár munkája semmit sem hagy meg a háromság hagyományos orthodox fogalmából. Teljesen átalakítja, megváltoztatja az orthodox dogmát.

Tanulmányát „az élő és igaz Isten: Atya, Fiú és Szent Lélek“ segélyül hívásával kezdte. „Csakhogy ismervé, — mondotta — az én theol. elveimet, önök nem várják, hogy elfogadjam a háromság hagyományos dogmáját behunyt szemmel, vizsgálódás nélkül, csupán azért, mert azt a conciliumok megállították és a mi hitvallásunkba elfogadtattott. Nem ismerhetem el sem az egyházi atyáknak, sem a hitújítóknak, sem pedig egy kortársunknak sem, lett legyen bár egy szent, azt a jogát, hogy rám erőszakoljon egy tant, melyet kénytelen lennék szavára hinni. Ez nem lenne sem protestans, sem keresztény dolog. A tekintély hit ellenkezik a Krisztus és az apostolok szellemével, ellenkezik a hitújítókéval, sőt még hitvallásunkéval is. Az lényegesen katolikus . . .“

Ménégoz meg van győződve, hogy a háromságban mély igazságot rejt magában és megkísérti, hogy az örök és igaz alaptól elválaszssa az időleget. E miveletet azzal kezdi, hogy adja a háromság formuláját a híres *Quiquinque* symbolum szerint, melyet hibásan tulajdonítanak Athanasiusnak, Krisztus istensége e harezosáinak. S mintán az egész formulát idézte, azt tette hozzá: „Íme a maga esalhatatlan formájában a háromság orthodox fogalma“. Azután részekre szedi ez okmányt és megmutatja az ellenmondásokat és képtelenségeket, tisztán láttatja a kereszténységre gyakorolt idegen befolyást, melynek nyomai e symbolumon vannak, melyet a VI. vagy V. száz évnél fennebb vinni nem lehet. Kiténteti, hogy a modern psychologia teljesen különbözik e symbolum szerzőinek psychológiájától. A háromság dogmája nem egyezik az apostoli iratok tartalmával. A menynyire különböznek János evangéliumának első tételei a három első evangéliuméitól, és Pál apostol tételei zsidó és görög eszmék vegyüléke, éppen annyira megegyeznek egy pontban egymással, abban, hogy mindenik teljesen monotheistikus. A háromságban nem található az új-szövetségben. Sem a Jézus Krisztus, sem az apostolok nem beszéltek hármasságáról, vagy három hypostasisról vagy az istenség bármiféle hármasságáról. Kétségtelen van szó az új-szövetségben az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, de a hármasság elkülönzés eszméje, a személyi háromság a lényeg egységében, ez teljesen távol áll az egész bibliától. Mindnyájan tudjuk, hogy I. János 5, 7. nemhiteles.

S tanítja-e az új-szövetség a Szentléleknek az Atyától külön isteni személyiséget? A szentlélek most új jelenik meg, mint többé-kevésbé személyes hatalom, megindítja a prófétákat, megmondja nekik a jövődőt, leszáll a Jézusra, megjelenik a tanítványoknak... De máskor a szentírók leggyakrabban az Isten lelkével azonosítják a Szentleleket. Előttem, — mondja Ménégoz — kétségen kívül áll, hogy Szent Pál és Szent János a Szentleleket és Isten lelkét azonosították és hogy sohasem tekintették az Atyát és a Szentleleket, mint két személyt. A Szentlélek az Isten lelkével azonos levén, joggal lehet a Szent lélek istenségéről beszélni. De az új-szövetség, s még kevésbé az ó, nem ismer két külön személyi és egymás mellett létező lényeg Istenben, melyeknek egyike az Atya lenne és a másik a Szentlélek. S tanítja-e az új-szövetség a Jézus Krisztus istenségét, tanítja-e azt, hogy ő Isten? Az Isten fiának fogalma nem ugyanaz az új-szövetség íróinál. A synoptikus evangéliumokban Jézus Istenfiának nevezetik theocraties értelemben. Pál apostol teológiájában az Istenfia az első teremtmény, az első, méltóságban és időben az égi szellemek közt. Jánosnál ugyanaz, mint Philo *logosa*, az istenség emanatiojának alakja. De egy új-szövetségi író se azonosítja Jahveh-vel. A Jahveh incarnatiojának eszméje teljesen távol áll a szentírók gondolatától. Ennek nem találjuk semmi nyomát, sem az új-szövetségben, sem Izrael törvényében. Jézus és az apostolok éppen annyira szigorú monotheisták, mint Mózes és a próféták. A több személyiség eszméje sohasem volt még távolról sem gondolatukban.

Az evangéliumot elfogadott görög böleselők voltak azok, kik ezt a fogalmat a keresztény theológiába bevitték . . . Így lett az egyszerű monotheismusból háromság. Hogyan történt ez? Mi az a vallási igazság, melyet az fentart? Az Isten kijelenti magát a vallási és erkölesi lelkiismeretnek, vagy hogy egy bibliai szót használjunk: a léleknek. Az Isten lélek és a ki lélek, az személyes. Isten mindenütt jelenvaló és jelenvaló az ember szellemében is. Az ember is személyes lény. S az ember és Isten közti szellemi, benső viszony, a személy viszonya a személyhez. E viszony, mint minden személyes viszony annyival bensőbb, minél nagyobb a hajlandóság és bizalom. Ez észrevét arra tanít, hogy Isten mind transcendens, mind immanens. „A transcendens Isten az Atya, a mennynek és földnek teremtője. Az immanens Isten, a Szentlélek. Ime a háromságtannak két szava . . . Midőn azt erősítjük, hogy az Örökkévaló, a mi Istenünk egyetlen egy Isten, a személyi lelkiismeret egységét erősítjük meg. De a mi ábrázoló gondolatunk fentartja a különbséget a transcendentia és immanentia között. Így elfogadjuk a mi a háromság formulájában igaz, a nélkül, hogy abban a metaphysikai tévedést megtartanók.“

Hogyha most az Atya és Fiu viszonyára térünk, Ménégó az azt mondja, hogy a Jézus Krisztus a vallásos nézet szempontjából a transcendens Istennek, az égi Atyának tökéletes kijelentése; ő tanításai, élete, halála által megismerteti velünk az Isten gondolatát, érzelmét, akaratát, lelkét. Jézus Krisztus a Szentlélek immanentiajának tökéletes kijelentése az emberiségben. Ebben az értelemben Jézus Krisztus előttem isten-ember, vallási és erkölesi tekintély, mesterem, uram, a kibem hiszek, s a kit követni és szolgálni akarok. Ménégó többször visszatér a pontra, hogy Jézus csak is a vallási és erkölesi dolgok rendjében „Isten igéje“, az igazságnak teljes kinyilatkozása. Mert egyebekben osztotta az emberek fiaival közös tévedhetőséget, az igazságnak és tévedésnek minden változataival együtt, mi csak az értelem használatánál előjöhethet. „És hogy minden félreértést kikerüljek, -- mondja — hozzá kell adnom, hogy én nem hiszem, hogy Jézus különös kijelentést tett volna az Isten metaphysikai természetére, arra nézve, hogy mi legyen Isten magában, az emberrel való viszonyától függetlenül“ . . . Csakis mikor abba a környezetbe megyünk át, melyben a zsidó-alexandriai theológiával elegyült platonismus uralkodott, látjuk egy második isteni személy tanát, a háromság második személyének incarnatioja eszméjét megjeleníteni. Könnyű annak fejlődését eredetétől végig követni, odáig, mint a *Quicumque* symbolumban van. A háromság dogmája e fejlődésnek a gyümölese. Ménégó tanulmányát így végezi: „Most formulázhatjuk a háromságról való fogalmunkat: az Atya a transcendens Isten; a *Logos*, az emberiségben immanens Isten, kijelentve magát a történelemben és teljességben kinyilatkoztatva a Jézus Krisztusban; a Szentlélek a benső, a bennünk immanens Isten, bizonyosságot téve a mi lelkünkben. Rövidebben: az Atya a transcendens Isten, a Fiu az objectiv immanens

Isten, a Szentlélek a subjectív immanens Isten. És ez a három csak egy. De a három a mi gondolatunknak három különböző személy. Azokat megkülönböztetve mi mind a hármat személynek fogjuk fel, mindeniket a maga szerepében az emberiséghez való viszonyában. Mi nem is igen ábrázoljuk magunknak másképpen, mint „Atyákat“, csupán különbségükben van tudalmunk arról, hogy ábrázolásunk tisztán alanyi és hogy tényleg az Istenben nincs három személy, mely lelkünknek három különböző forma alatt nyilatkoztatja ki magát.

Talán kifogásolják ezt, mint sabellianismust. Hogyha az lenne is, nincs miért félnék, mindamellett a kiátkozások mellett is, melyekkel a sabellianusokat az orthodox zsinatok sújtották. De e kifogás nem egészen alapos. Sabellius tényleg visszavetette a hármasság isteni személyiséget és az Atyát, a Fiút és Szentlelket csak úgy tekintette, mint ugyanazon Istennek három különböző személyi nyilvánulását. E tekintetben az én nézeteim egyeznek az övével. De nem követem, mikor azt tanítja, hogy e hármasság nyilatkozat *egymásutánban* történt az idő folyamán. Bizonyára mi a teremtésben mindenkéfelett az Atya munkáját látjuk, a szabadításban a Fiút, a Pünkösd napján az egyház megalapításában a Szentlelket; de nem fogadhatjuk el az Isten *chronologikus* kinyilatkozásának eszméjét, a hogy Sabellius érti. Szerintünk az Istennek hármasság működése, ha úgy akarjuk nevezni, teljesen egymás melletti. Az Isten folytonosan munkál, mint Atya az ő transcendentiajában, mint Fiu az ő objectív immanenciajában, mint Szentlélek az ő subjectív immanenciajában.¹ E hármasság tevékenységnek nem tulajdoníthatunk időbeli egymás után következést.

Világos hogy ha az eredetre akarunk visszamutatni, azt lehet mondani, hogy az Istennek előbb a világ teremtésével kellett kezdenie, mielőtt annak szabadításán munkál és hogy az emberi lelkiismeretnek nem tehet bizonyosságot, annak megszületése előtt. Azt is megjegyezhetni, hogy a benső bizonyosság előbbi, mint annak szóbeli kifejezése. Lehet vitatni azt is, hogy melyik elsőbb a gyermek szívében, a benső vagy külső bizonyíték-e. De Sabellius elmélete ebben semmi világosságot nem nyújt. Mi azt erősítjük, hogy Istennek e hármasság forma alatt való működése, mit megállítottunk, egyidejű és folytonos. Az ima által az égi Atyához, a transcendens Istenhez fordulunk; ő az Örökkévaló, a Mindenható, a menny és föld teremtetője, a mi teremtőnk, Atyánk, bíránk, abszolút szabadítók; ő az, ki meghallgatja a mi imánkat és a ki könyörületességében megbozsátja vétkeinket s kegyelmébe fogad; s a vele való közösségben remélhetjük a halál után az örök boldogságot.

Mikor az Isten szavát halljuk vagy olvassuk, ez a *Logos*, az isteni ige, mely lelkiismeretünkhöz, szívünkhöz szól; az megismer-

¹ Mi szükség van „az objectív és subjectív immanencia“ megkülönböztetésre. Mit ellenkeznek az a szentírással, ha az immanenciajában munkálásban csak fokozati különbséget látnánk?!

teti velünk az Isten kijelentését a történelem folyamában; megismereteti a szabadtárs nagy munkáját, melyet annak a beszéde, élete és halála mivelt, ki kitűnőleg Istennek Igéje, Fia volt, a mi Urunk Jézus Krisztus, a kinek lelkében az Isten lelkét látjuk; az prófétai intuitio által megnyitja a jövő láthatárait, mit Istennek tetszett ily kiváltságolt szolgáltnak megengedni.

Végül a Szentlélek, mely a mi lelkünkben immanens, a közvetlen beszélő Isten: az erkölcsi lelkiismeret szava, vallási lelkiismeretünk bizonyossága; az hat a mi gondolatunkra, érzelmünkre, akaratunkra, *éüünkre*; az erősíti meg lelkünkben a külső kijelentés igazságát, az Isten igéjét a szentiratokban és Isten embereinek szájában; az a mi souverain vallási tekintélyünk, az utolsó fórum, hová felebbezni lehet; az mozgatja vallásos életünket, az győzi le a vétket, az hív a bűnbánatra, az térszen tanúságot Istennek mind igazságosságáról mind könyörületességéről; az teremti a hitet lelkünkben; az ad áldott bizonyosságot a véték megbocsátásáról; az munkál lelkünk megszentelésére, az tart fenn, az bátorít, az vigasztal, az kísér az életén keresztül az utolsó lehelletig.

Ime uraim, ez az én fogalmam főbb vonásokban a háromság-ról. Az kétségtelen különbözik a theol. fogalamtól, a *Quicumque* symbolum fogalmától. De azt hiszem meg van tartva benne, a mi abban igaz, bibliai, lényegileg keresztény. Bizonyos vagyok, hogy az egyezik a szent írók benső gondolatával, a szentiratok szellemével, a mi Urunk Jézus Krisztus kijelentésével. A meggyőződés békét ad lelkemnek a *Quicumque* symbolum rettentő anathemáival szembe, melyeket azok ellen mond, kik meghatározásait nem fogadják el szó-ról-szóra . . . Jézus Krisztus sohasem mondott ehhez hasonlót, ő sohasem tette a hitelvek megjavítását az üdv feltételévé; sohasem mondott átkot azokra, kiknek tévesek hitelveik. Ő sohasem nézett a hitelvre, hanem a szívre. . .“

Ez röviden, de hiven visszaadva, Ménégoz tanulmánya. Kellemetlen hatást tett az orthodoxokra, kik azt élesen is bírálták.

— A lutheranusok ez évi gyűlésén az egyik felolvasás, melyet meg kell hogy említsék, „A lutheri egyház Franciaországban a forradalom alatt“, az e korban kiállott megpróbáltatásokat tárgyalta. Ugyanazon szenvédéseken ment át a lutheranus egyház is, mint a reformatus. Az 1787-iki türelmi rendelet távolról sem állította vissza jogaiba, nem adta meg teljes vallásszabadságát. Napoleon vaskezére volt szükség, hogy a kath. klerus üldözéseinek gátat vessen.

— Az orthodox ref. lelkészi értekezleten, honnan a liberalisok ki vannak zárva, két felolvasást tartottak. Az egyiket Vaucher theol. tanár „a bűncset tanáról“, a másikat Lelièvre, párisi methodista lelkész „az ima-összejöveletekről“. Az orthodox lapok ismertetése szerint úgy látszik Vaucher szószzerint hiszi, mit a Genesis az ember teremtéséről és bűnesetéről ír. Ménégoz, ki jelen volt az értekezleten, a tárgyhoz szólva kijelentette, hogy ő a Genesis elbeszélésében nem lát egyebet, csakis egy mythost, melyet az ugynevezett

juhveista író irt. Lelièvre az imáról tartott felolvasásában panaszkodik, hogy a protestánsok nem imádkoznak eléggé és azt ajánlja, hogy rendezzenek imaösszejöveteleket, hol a hívők rendre imádkozhatnak, még maguk a nők is. Az összejöveteleken ima és ének váltakoznának egymással. Tartok tőle, hogy ha ez összejövetelek létrejőnnének, csakhamar oly nevetségessé válnának, mint az „Üdv hadserge“ összejövetelei.

— Nem írhatok most azoknak a társulatoknak a gyűléseiről, melyekről rendszeren szoktam írni; a bibliai társulatéról, az elemi oktatásügyi társulatéról s a francia prot. történelmi társulatéról. A választmányok most abban állapodtak meg, hogy a gyűléseket ne tartsák mindig Párisban, hanem a vidéken is. A francia prot. tört. társulat Nantes-ban tartja meg közgyűlését jun. első napjaiban. A gyűlést összekötik a nantes-i edictum kiadása megünneplésével. Háromszáz éve, hogy a nantes-i edictum kiadatott, de a protestánsok most ünnepelhetik meg azt először. A nantes-i edictum kiadását meg kellene ünnepelni az egész nemzetnek, mert az a kezdete a vallásszabadság modern törvényének, az elválasztása annak, mi kizárólag a lelkiismeretre és a mi a polgári törvényre tartozik. És ez egész Franciaországot kell hogy érdekelje, nemcsak a protestánsokat. De a jelen óra sokkal kritikusabb, semhogy egy pillanatra is arra lehessen gondolni, hogy azt az egész nemzet megünnepelje. Sokan tiltakoznának az ellen. Így hát az a francia protestánsoknak családi ünnepe lesz. A választmány gondolt arra is, hogy külföldről is hívjon meg protestánsokat, de ettől elállott és csak a francia protestáns egyházakhoz intézett meghívást, hogy ne ébresszen gyantut rossz akaróinkban, kik hazafiasságunkat mindjárt megtámadnák.

A három-négy napra tervezett ünnepet azok az értekezletek töltik ki, melyeken amaz okokat, eszméket, törekvéseket tárgyalják, melyek a nantes-i edictumot és annak általános következményeit előkészítették. Főlemelő napok lesznek ezek, mert a prot. pártok egyhangulag örömmel fogadták a nantes-i egyház meghívását, mely ez ünnepélyt kezdette. Hogy az ünnepély emléke megmaradjon, a választmány elhatározta, hogy emlékérmeket veret és emlék-könyvet ad ki, melyben ama kor főbb egyházai és főbb egyéniségei lesznek ismeretve, s ama városok és kastélyok, melyekhez a reformatio történelme fűződik.

Midőn a protestánsok bizonytságot tesznek a lelkiismereti szabadsághoz való törhetlen ragaszkodásukról, egyszersmind hazafias tényt eselekesznek. És e kettős bizonytságtétel éppen alkalmyszerint jó ma hazánkban, hol a türelem eszméi elhomályosodni látszanak. A párisi lapok közül nagyon kevés irt rokonszennyvel ez ünnepélyről, összevissza kettő: „Le Temps“ és „Le Siècle“. Ez utóbbinak bátorsága volt, hogy egy jól gondolt és terjedelmes ezikkben kimondja: „Ideje lenne, hogy a nantesi edictumot ne csak úgy tekintsük, mint a vallási történelem egy fontos adatát, hanem mint nemzeti történelmünknek is nagy fűdópontját. Avagy a köztársaság a régi

Franciaország örökösse, a IV. Henriktől nyert emez örökséget visszautasítaná? Avagy talán most szégyelnünk kell diességünket? A szabadelvű és köztársasági Franciaország esupán a protestansokra hagyja, hogy a nantes-i édictum harmadik százévi fordulóját megünnepeljék?“ Sajnos, még nem jött el az az idő, mikor az egész Franciaország teljes szívből csatlakozik az igazság és emberiség eme művéhez: a lelkiismereti szabadsághoz.

Az „Oratoire“ templomi papválasztásról már többször szoltam, A párisi consistorium ujabban sem erősítette meg Roberty megválasztását. S nemesak, hanem megtagadta bármely lelkésznek a ki nevezését, kit a gyülekezet presbyteriuma ajánlna. Ez egészen törvénytelen eljárás. A presbyterium újra felebbezni fog. Egy orthodox lap azt írja, hogy a consistoriumnak tizenhét tagja írásbeli egyezséget kötött, hogy sohasem fognak Roberty megerősítésére szavazni. E lap állítása ellenére is — mely különben a consistorium eljárását elítéli — nem hiszem hogy ez megtörtént volna. Az nem mutatna józan érzékre.

CHARRUAUD D.

Réville Jean levele.¹

Páris-Auteuil,
4. Villa de la Reunion
2. Mai 1898.

Uram és tisztelt hitfelem!

Vettem Önnek ápr. 26-ról irt levelét, a melylyel szereneséltetett és sietek értesíteni, hogy teljesen feljogosítom „Paroles d'un libre Croyant“ (Egy szabadelvű hívő beszédei) című beszédeimből magyarra lefordítani azokat, a melyekről azt gondolja, hogy érdekelni fogják honfitársait.

Engedje megköszönnem Önnek azt a szives fogadtatást, a melyben a szabad evangéliumnak ezt a prédikálását részesítette. Annyian vannak, a kik istentelenséggel vádolnak azért, hogy orthodoxyájukat nem teszem a magamévá, hogy valóban jól esik, hogy a térben oly távol, de szellemben nagyon közel levő hitfeleim elismerik törekvé-

¹ „A keresztény tanításmód“ cím alatt e füzetben közölt beszéd lefordítására főt. Ferencz József püspök ur a szerzőtől engedélyt kérvén, tőle e levelet kapta, a melyet a főt. püspök ur szives volt a közlésre szintén átadni. Szerk.